

Mihalj Szentmartoni

BOG OSLOBODITELJ

(Problem pojma »Bog Otac« kod Sigmunda Freuda)

Uvod

Genijalni je Židov *Sigmund Freud* (1856-1939.) pripremio mnoga iznenađenja, najprije svojim sugrađanima Bečanima, a potom i čitavom svijetu. Ali jedna od najšokantnijih njegovih umotvorina bila je fantastična konstrukcija o nastanku religije.

Oslanjajući se na Darwinovu hipotezu da je na početku ljudski rod živio u hordama, sličnima današnjim životinjskim hordama, gdje vlada najjači mužjak, Freud nastavlja svoju rekonstrukciju početka religioznog u čovječanstvu. »Bog« je nekad u davnini živio među nama u prahordama kao praotac. Kako Je sebi prisvajao sve žene, sinovi su ga ubili iz zavisti (Edipov kompleks). Posljedica; njihova čina jest neizbrisiv osjećaj krivnje što ga ljudi nastoje ublažiti vjerskim ritualima. Tu konstrukciju Freud proteže i na judeo-kršćanstvo, to više Ito u njemu prepoznaje eminentno na Oca orijentiranu religiju.[^]

Iskreno govoreći, danas već djeluje pomalo neozbiljno uopće se osvrnuti na takvu fantastičnu maštariju. Međutim, ovo frojdosko umovanje nije prošlo bez posljedica. Ostao je, naime, jedan refren sve do danas: religioznost je zapravo ostatak Edipova kompleksa. Uostalom, taj zaključak je povukao već sam Freud. Evo što o tom piše u svom djelu »Jedna uspomena iz djetinjstva Leonarda da Vincija«:

»Psihoanaliza nam je otkrila intimnu vezu između kompleksa oca i vjerovanja u Boga, ona nam je pokazala da osobni Bog, psihološki govoreći, nije nitko drugi, nego uzdignuti otac, i ona nam svakog dana[^] predočava

[^] S. FREUD, *Totem i tabu*, str. 281. etc.

kako mlade osobe gube svoju religioznost čim se u njima sruši autoritet oca. U kompleksu roditelja otkrivamo tako korijen religiozne potrebe: sve-moćni, pravedni Bog i blagonaklona priroda pojavljuju se kao izvanredne sublimacije oca i majke, još više kao obnavljanje i uspostavljanje predstava o njima iz ranog djetinjstva. Biološki, religioznost se svodi na dugotrajnu bespomoćnost i potrebitost malog djeteta koje se, kada kasnije sagleda svoju stvarnu napuštenost i slabost u odnosu na moćne sile života, osjeća slično kao u djetinjstvu i neutješnost svoga položaja sada pokušava negirati regresivnim obnavljanjem onih moći koje su ga štitile u djetinjstvu. Zaštita koju religija nudi svojim vjernicima protiv neurotičnih oboljenja objašnjava se ovako: ona ih oslobađa roditeljskog kompleksa za koji je vezan osjećaj krivice kako pojedinca, tako i cijelog čovječanstva, rješavajući taj kompleks umjesto njih, dok onaj koji ne vjeruje, mora ovaj zadatak sam riješiti.«[^]

Freud vidi, dakle, u religiji *opću neurozu*, a osobni Bog nije ništa drugo, nego *projekcija oca*. Čovjek može misliti o Freudu ovako ili onako, ali ostaje činjenica da njegov autoritet pritišće i danas gotovo svu psihologiju ličnosti kao teška sjena. Kako inače protumačiti pojavu da gotovo nema testa ličnosti ili upitnika neurotičnosti koji ne bi sadržavao i pokoju ovakvu ili sličnu tvrdnju: »Vjerujem u nadnaravno«. »Svake nedjelje idem u crkvu«, na koje ako ispitanik kojim slučajem odgovori potvrdno, samo je pojačao svoju neurotsku sliku. Kao primjer dovoljno je da spomenemo glasoviti upitnik ličnosti MMPI. No od svega toga možda je još opasnije da se tu i tamo javljaju svećenici koji predlažu da se počne sistematski izbjegavati govor o Bogu kao Ocu, Jer to »nezgodno« zvuči u ušima današnjeg čovjeka. Sve na temelju Edipa, zna se.

Zato bi ova radnja imala svrhu pokazati dvije stvari:

1. da Edipov kompleks živi krivo u našim svijestima i
2. da se pri zdravoj religioznosti ne radi o sublimaciji, nego o idealizaciji, a razlika između njih je bitna.

Edipov kompleks i pojam Boga Oca

Teško je izreći u dvije rečenice što je Freud razumijevao pod Edipovim kompleksom. U biti on označava emocionalno nagnuće muškog djeteta prema majci u dobi između treće i šeste godine. Istodobno se kod djeteta — a to je kritičan period u njegovu životu, kako to Freud ističe — razvija ambivalentan stav prema ocu. S jedne strane divi mu se, i kad odraste želi biti posve kao on, njega uzima za prvi ideal. S druge pak strane primjećuje da otac stoji na putu njegovog odnosa prema majci pa ga stoga počinje doživljavati kao neugodnog partnera. Nerijetko se bavi mišlju

-• S. FREUD, *Iz kuhine i umetnosti*, Matica srpska, Novi Sad 1969, str. 178.

kako da odstrani oca. Kao reakcija na to javlja se u njemu osjećaj krivnje što ga kasnije nastoji ublažiti usvajanjem etičkih normi.

Mnogo mislilaca, pa nerijetko i psiholozi, smatraju Edipov kompleks teretom što ga čovjek nosi kroz cijeli život. U osnovi to je krivo.

Edipov kompleks, kako smo već spomenuli, karakterizira period razvoja između treće i šeste godine života i radi se zapravo o *emocionalnoj diferencijaciji*, o postavljanju temelja za čuvstvenu zrelost. Dijete u toj fazi treba da nanovo vrednuje svoj čuvstveni potencijal i da mu dade novo usmjerenje. U toj dobi formira se u njemu svijest stvarnosti i zakona — jednom riječi: sada, tj. u edipalnoj fazi, dijete postavlja temelje svoje moralnosti. Sve dosad je, naime, živjelo u emocionalnoj simbiozi s majkom, bez razlučnih granica čuvstvenosti. To se jedinstvo rastapa kad dijete shvati da se u njegov odnos prema majci uklješćuje osobni očev odnos. U tom času javlja se pojam zakona.

Zakon se, dakle, nameće kao strani element. Ali dijete posjeduje dovoljno nježnosti prema ocu da taj strani element uzmogne interiorizirati i da na taj način stvori samostalnu, nezavisnu egzistenciju. Kad se to dogodi, zakon se više ne doživljava kao zarobljavajuća, izvanjska sila, nego, naprotiv, kao faktor oslobođenja, jer upućuje na buduću slobodu, koja se može i mora osvojiti. Očinska slika je, prema tome, ona sila, koja trga dijete iz pasiviteta i snažnim preokretom baca ga u stvarnost, u realni život, u *osobnu slobodu*.[^] Današnjoj psihologiji je sasvim jasno da pretjerana privrženost majci, emocionalna simbioza s njom, ako perzistira u kasnijem životu, ima fatalne posljedice za čovjekov emocionalni i kompletni društveni život. A. Storr čak ide tako daleko da sve seksualne devijacije tumači na temelju te majčinske vezanosti.* Svakako, veće je zlo u životu pretjerana majčinska ljubav u djetinjstvu, nego manjak te ljubavi. Psiholozi govore o »mamizmu«.

Da se vratimo na našu temu. Edipov kompleks nije prokletstvo što ga čovjek nosi sa sobom u život, već je veliki *pozitivni zadatak*. Otac, točnije rečeno: identifikacija s njime, postaje ideal obećanja. Shema je, dakle, slijedeća: zakon — ideal — obećanje (sloboda). Sve očinske karakteristike mogli bismo onda zbiti zapravo u jednu rečenicu: Otac priznaje dijete. To drugim riječima znači: uzeti ozbiljno osobnost drugoga.[^]

Nakon svega dosad rečenog možemo sad preći na dijalog s Freudom. Judeokršćanska tradicija predstavlja nam se tako da bez ustručavanja možemo reći: to je naglašeno očinska religija, tj. religija u kojoj Bog Otac predstavlja centralnu kategoriju. Freud je to uočio izvanrednom lucidnošću i priznao sve prednosti takve impostacije. Nažalost, on u svojim

A. VERGOTE. *Religionspsychologie*, Walter Verlag, Freiburg 1970, str. 237. etc.

* STORR, *Sexual Deviation*.

VERGOTE, nav. di., str. 239.

razmišljanjima nije uspio otići dalje od zakona, od oca zakonodavca. Nije uočio i nije shvatio drugi stupanj: naime, kad isti taj otac oslobađa, osamostaljuje, kad priznaje i ozbiljno uzima osobnost svog djeteta. Freud nije shvatio da Dekalog nije puka zbirka zabrana, nego Savez koji pruža obećanje. Ili, da opet upotrijebimo njegovu terminologiju: da Bog Staroga Zavjeta (Novog a fortiori) nije samo otac-zakonodavac i rival, nego u prvom redu otac osloboditelj, tj. otac koji osigurava prostor za samorealizaciju svoje djece. Freud je zastao na konfliktnom aspektu judeokršćanstva i mislio je da ga može protumačiti iz jedinstvenog korijena: iz revolta i osjećaja krivnje što se rađa iz njega.*

Ovo nas je dovelo do zanimljivog, u stanovitom smislu bitnog preokreta. Ako ulogu oca u samorealizaciji djeteta promatramo s tog trostrukog aspekta, tj. zakonodavac — ideal — obećanje (sloboda), onda nam biva jasno da idealnu očinsku sliku ostvaruje i pruža upravo judeokršćanstvo. Ako smo to uočili, onda nam je jasno i to zašto upravo lik oca simbolizira Boga judeokršćanstva: jer je naš Bog Bog osloboditelj. Bog koji daje punoljetnost, a ne Bog koji zairobljava, koji potiskuje. Čitav Stari zavjet nije drugo nego Božji dijalog s hebrejskim plemenima koja su nosioci njegova obećanja. Novi zavjet je pak velika *osloboditeljska riječ* Božja u Isusu Kristu, ispunjenje očinskog obećanja u Isusu Kristu, u kome »nema više Židova, ni Grka, roba ni slobodna, muškarca ni žene«. Što to drugo znači, nego oslobođenje od svih vrsti ropstva?

Sublimacija ili idealizacija?

Antoine Vergote, profesor na Louvainskom katoličkom sveučilištu, unosi u tu zamršenu problematiku novu lucidnu distinkciju, koja otvara nove mogućnosti za eksperimentalno provjeravanje Freudovih postavki. Slika o Bogu nastaje kao plod iskustva, stoga je nužno determinirana utjecajem onih bića od kojih čovjek ima egzistenciju, tj. od oca i majke. No pitanje je — a to je pitanje ovdje od prvotne važnosti — da li je slika Boga, pojam Boga puka *sublimacija* i projekcija roditeljske slike, kako to Freud shvaća, ili je roditeljska slika samo polazište od kojeg se prenošenjem i *idealiziranjem* dolazi do pojma Boga?

Pojam Boga ispituje se pomoću tzv. Osgoodova semantičkog diferencijala. To je zapravo niz suprotnih oznaka koje zatvaraju skalu od obično sedam razdioba i tako omeđuju semantički prostor date riječi. Vergote je radio tom skalom i našao da su u Bogu spojene muške i ženske oznake, tj. da Bog posjeduje i očinske i majčinske pozitivne osobine. Drugim riječima: Bog Otac je *idealizirana* roditeljska slika. U Bogu su spojeni muški i ženski princip, očinstvo i majčinstvo. Bog se pojavljuje u našoj svijesti

* Nav. dj., str. 241.

kao sinteza suprotnosti, dakle transcendiraju ljudske ograničenosti roditelja/Postupak, uzorak i način obrade iznosi detaljno u svojoj knjizi »Religionspsychologie«, str. 228. etc.

Zanimljivo je spomenuti da su dvojica drugih istraživača, A. Godine i M. Hallez kako nas izvještava isti Vergote, radili istim semantičkim diferencijalom pa su ipak dobili sasvim drugačije rezultate. Našli su, naime, da muškarci pripisuju Bogu više majčinskih osobina, a žene više očinskih. To nas prilično podsjeća na Freudovu sublimaciju.

Ta razlika u rezultatima dobro je došla da se razjasni jedna osnovna metodološka zahtjevnost. Rezultati diferencijala, naime, ovise o tome što se u nj stavlja. Tako su Godin i Hallez tražili od svojih ispitanika da u semantički prostor unesu pojmove »moj otac« i »moja majka«, što je determiniralo dobiveni profil i pojma »Bog«. Vergote je, naprotiv, tražio od svojih ispitanika da apstrahiraju od svojih roditelja i da stalno imaju pred očima idealnu sliku oca i majke. Na taj način uspio je isključiti moment čuvstvene nabijenosti. Uz takvu uputu dobio je već spomenuti rezultat.

Vjerujem da bez detaljnijeg poznavanja semantičkog diferencijala i bez jasne predodžbe o njemu čitalac ne može imati jasnoću o važnosti ovih rezultata. No Vergoteov zaključak je logičan i nedvosmislen: ne radi se o sublimaciji, nego o idealizaciji.

Slika Boga Oca je idealizirana roditeljska slika. Čovjek nije naime sposoban misliti u drugim kategorijama od onih svoje svagdašnjice. Kad o Bogu tvrdim da je Otac, normalno je da taj pojam s obzirom na svoj sadržaj ima odskočnu dasku u iskustvu tjelesnog oca. Čini se da je psihologija time zapravo rekla svoje. Nije naime u stanju dalje prosljediti svojom eksperimentalnom metodologijom. Stoga mora predati riječ filozofiji religije.

Mi Boga poznajemo putem analogije. Elementi tog spoznajnog akta jesu afirmacija, negacija i eminencija. To znači da Bogu pripisujemo savršenstva koja percipiramo u svijetu, odričemo od njega sve nesavršenosti i sve to dižemo na nivo najizvrsnijeg, apsolutnog. Zaključak može zvučiti neobično, ali je svakako optimističan: začudo, vjekovna teodiceja i mlada eksperimentalna psihologija ovdje su se zapravo pronašle: svaka tvrdi isto, samo izraženo vlastitim jezikom. Analogija i idealizacija — po našem mišljenju — izražavaju istu stvarnost i stoje nasuprot sublimacije kao realno distinktni pojmovi.

Umjesto zaključka

Nema sumnje da je potrebno stalno pročišćavati mnoge naše kršćanske kategorije. Ali čišćenje nije isto što i uklanjanje. Pojam Boga Oca nužno je pročistiti od infantilnih elemenata — kojih, nažalost, ima prilično mnogo kod naših vjernika — i katkad je gotovo opravdana pobuna ateista koji žele osloboditi ljude od tiranskog *o. ca. i.* Ali ne smijemo zaboraviti da Božje očinstvo spada u temeljne kršćanske kategorije. Čovjek pojedinac može imati ovakve ili onakve teškoće s obzirom na taj pojam, jer je ponio gorko iskustvo svojih roditelja iz djetinjstva. Ali onda nije kriv Bog Otac, nego roditelji i ne treba brisati kategoriju Boga Oca nego liječiti pojedinca.

Recimo još i ovo: jednostrana psihoanalitička koncepcija religije gubi tlo pod nogama i na području empirije i na filozofskom planu. Njezino tumačenje nastanka religije iz edipalnog kompleksa previše je fantastično, a prenijeti neurotizam pojedinca na čitavo čovječanstvo gruba je nepravda. Čini se da Freud nije imao osjećaja za stvarnost duha i za pravu religioznu vjeru.

Vjera u objavu Božju počiva na autoritetu Boga koji objavljuje. Bez sumnje duhovni temeljni odnosi kao što su očinstvo, majčinstvo, odnos brat—sestra mogu vršiti svoj utjecaj. Za modernog čovjeka privlačniji je model odnosa prema Bogu kao partneru. Ipak, duhovno očinstvo još nije iščezlo, kao ni biološko. I dokle god bude biološkog očinstva, bit će i duhovnog. Stoga nema potrebe nasilno ehminirati pojam Boga Oca.«

· A. KOLPING, *Fundamentatheologie* I, Regensburg-Munster 1967, str. 250—251.